

KERÉKNYOMOK

TÁRSADALMI, ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

2022

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 Zsolnai László**
A buddhista közgazdaságtan horizontja
- 14 Farkas Attila Márton**
A buddhizmus neuralgikus pontja – az *anátman*
- 48 Tenigl Takács László**
Ébredés a szavakból – a mindfulness kommunikáció „akkor” és ma

VISSZAEMLEKEZÉSEK

- 68 Hidas Gergely**
– Szántó Péter-Dániel
– Helmut Tauscher
Bethlenfalvy Géza (1936–2021)
- 71 Sárközi Alice**
A lélek visszahívása a mongol hiedelemvilágban
- 81 Kelényi Béla**
Tizenöt démon, avagy egy kutatás története

- 103 Gelle Zsóka**
A magától keletkezett fény – narratívák a Szvajambhú *sztúpa* kultuszában
- 116 Kuzder Rita**
A szerzetesi képzés fokozatai Tibetben
- 132 Majer Zsuzsa**
A *Keselyűhívás* halotti szertartásának szövegei Mongóliából

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

- 164 Felföldi Szabolcs**
A közép- és dél-ázsiai hunok kutatásának legújabb eredményei [*Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for their Origin and History.* Ed. Dániel Balogh. Groningen: Barkhuis, 2020.]
- 181** Summaries in English

T A N U L M Á N Y O K

ZSOLNAI LÁSZLÓ

A buddhista közgazdaságtan horizontja

A buddhista közgazdaságtan (*Buddhist economics*) a buddhizmus alapeszméi által inspiráltan a gazdaság és a gazdasági tevékenységek újfajta megközelítését adja. A ma uralkodó közgazdasági megközelítéssel szemben a vágyak önkéntes korlátozását és mások önzetlen szolgálatát hirdeti, és ezáltal törekszik a béke, az ökológiai fenntarthatóság és a boldogság megvalósítására. Ezek az eszmék első hallásra meghökkentőnek tűnhetnek a fogyasztás-orientált és önérdék-követésre sarkallt nyugati ember számára, azonban a jelenkori ökológiai és társadalmi válság más megvilágításba helyezi a dolgokat.¹

Kulcsszavak: buddhista közgazdaságtan, fenntarthatóság, boldogság, a vágyak korlátozása, mások szolgálata

1 A jelenlegi gazdasági krízis

A mai gazdasági közgondolkodást és gyakorlatot kifejezően ragadják meg Ady Endre szavai: „Mi urunk: a pénz.” A pénzügyi kapzsiság és fogyasztói mohóság – intézményesen generált – viselkedési mintái a mai ökológiai, társadalmi és gazdasági válság mélyen fekvő okai.

A fogyasztás és termelés mai léptéke és formája ökológiailag fenntarthatatlan a fejlett országokban, és globálisan is. Az emberiség nagy része egyszerűen túl nagy lábón él! Az úgynevezett „ökológiai lábnyom” számítások világosan mutatják ezt.

Az ökológiai lábnyom (*ecological footprint*) azt fejezi ki, hogy egy ember vagy egy ország az emberiség számára globálisan rendelkezésre álló természeti erőforrásokból mennyit használ fel. A globális ökológiai túlhasználat ma 150 % körül van, azaz átlagosan 1,5-szer több természeti erőforrást használunk fel, mint az megengedhető lenne. Mai életmódjának folytatásához az emberiségnek nem egy, hanem 1,5 bolygóra lenne szüksége. Az ökológia túlhasználat egyes országokban extrém magas, például az USA esetében 450 %-os. (Global Footprint Network 2020)

¹ A cikk Zsolnai 2022 tanulmányán alapszik.

A gazdaság anyag- és energiaforgalmának drasztikus csökkentésére van szükség a fejlett országokban és globálisan is. Hatalmas „gazdasági fogyókúra” elé nézünk. Más és máshogyan kell termelnünk és fogyasztanunk! A frugalitás, azaz a mértékletes életmód és gazdálkodás igénye egyre fontosabbá válik.²

Az amerikai TIME hetilap 2007 májusában - tehát még a 2008-as gazdasági válság kirobbanása előtt - a következőképp fogalmazta meg tanácsait a globális túlélésre vonatkozóan:

„Élj egyszerűen! Végezz meditációs gyakorlatokat!
Fogyassz kevesebbet! Gondolkodj többet!
Működj együtt a helyi közösség tagjaival!
Kérj kölcsön dolgokat, ha szükséged van rájuk,
és adj kölcsön dolgokat, ha mások kérik!”

Itt lép be a képbe a buddhista közgazdaságtan. (A TIME explicite is hivatkozik a buddhista életformára.)

2 A buddhista közgazdaságtan születése

A buddhista közgazdaságtan szükségességét E.F. Schumacher angol közgazdász vetette fel a *Small is beautiful* című világsikerű könyvében.³

Indiában és Burmában dolgozva Schumacher arra a felismerésre jutott, hogy a nyugati gazdasági modellek kulturálisan nem feltétlenül alkalmasak ezen országok számára, hiszen a nyugati modellek teljesen más metafizikai előfeltevésekre épülnek, mint a távol-keleti világszemléletek. Ezért szükséges lehet egy, a buddhizmus alapelveire épülő gazdasági koncepció kidolgozása a buddhista országok számára. A buddhista felfogás szerint az ember legfontosabb célja a szenvedésektől való megszabadulás. Ehhez pedig az út a vágyak visszafogásán és az emberi jellem megtisztításán át vezet.

Schumacher a következőképp fogalmazta meg a buddhista gazdálkodás alapelveit. A buddhista gazdálkodás nem a javak megsokszorozásában érdekelt, hanem az emberek felszabadításában. A buddhisták elvetik az önmagáért való fogyasztást. Ők egy elfogadható jól-létet (*wellbeing*) akarnak elérni minimalizált fogyasztási szint mellett. Alapeszméjük az egyszerűség és az erőszakmentesség.

Az egyszerű életmód mentesíti az embereket az anyagi javak utáni hajszától és az ezzel járó feszültségektől. Az erőszakmentességet pedig nem csak az ember-ember kapcsolatban tartják követendőnek a buddhisták, de a természet vonatkozásában is: az ökológiai erőforrások megfontolt, szerény mértékű használatát tartják helyesnek. A buddhista gazdálkodás szerint az a legracionálisabb, ha a helyi igényeket helyi erőforrások felhasználásával elégítik ki. Az importtól való függést elvetik, az exportra termelést pedig csak kivételes esetben és csak kis mértékben tartják elfogadhatónak.

A buddhisták szigorú különbséget tesznek az újratermelhető és a nem újratermelhető természeti erőforrások között. A nem újratermelhető erőforrásokat csak a legszükségesebb esetekben

2 Bouckaert – Opdebeeck – Zsolnai 2008, Zsolnai 2015.

3 Schumacher 1973, 1991.

és akkor is csak a legnagyobb gondosság mellett tartják megengedhetőnek felhasználni. A gazdálkodást az újratermelhető erőforrásokra igyekeznek építeni, ugyanis a nem újratermelhető erőforrások esztelen használata a természet kirablása.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a buddhista gazdálkodás középutat jelent a modern gazdálkodás és a tradicionális gazdálkodás között. A buddhisták sem a fékevesztett gazdasági növekedést, sem pedig az évszázados stagnálást nem akarják. A „helyes megélhetés” (*Right Livelihood*) módját keresik.

Schumacher koncepciója nagy hatást gyakorolt Nyugaton, különösen az alternatív és ökológiai mozgalmak résztvevőire. Egyre világosabbá vált, hogy a buddhista közgazdaságtan nem csak a távol-keleti buddhista országok számára lehet releváns. Egy olyan általánosabb érvényű közgazdasági paradigmáról van szó, amely a nyugati gazdaságok problémáira is választ adhat, különösen a túlfogyasztás, a társadalmi méretű boldogtalanság és a természeti környezet túlterhelő használata kérdéseiben.⁴

Nem véletlen, hogy az 1980-as és 1990-es években egyre több nyugati közgazdász és társadalomkutató is érdeklődéssel fordult a buddhista közgazdaságtan eszméi felé. Ennek az érdeklődésnek az egyik oka a buddhizmus népszerűsége Nyugaton, főképp az USA-ban, Nyugat-Európában és Skandináviában. A másik ok az úgynevezett boldogság-kutatások fellendülése.

A boldogság (*happiness*) a kortárs közgazdasági, pszichológiai és szociológiai kutatások fontos témájává vált. A fő probléma ugyanis az, hogy míg a nyugati gazdaságok GDP-je az elmúlt évtizedekben megtöbbszöröződött, addig az emberek általános boldogság-szintje nem vagy alig változott. Sőt, számos „jóléti betegség” - például depresszió, elmagányosodás, anómia - megállíthatatlanul terjed a fejlett nyugati országokban.

A boldogság-kutatások feltárták, hogy nem az anyagi javak gazdagsága, hanem az emberi kapcsolatok minősége és a javakhoz való nem ragaszkodó (*non attached*) viszonyulás a boldogság legfőbb meghatározói. A nyugati mércével mérve kevésbé fejlett buddhista országok meglepően jól teljesítenek ezen a boldogság-teszten.

Nem kell sem buddhistának, sem pedig közgazdásznak lennünk ahhoz, hogy érdekeljen bennünket a buddhista közgazdaságtan. A buddhista közgazdaságtan a gazdasághoz való alternatív viszonyulást jelent, ami alapján ökológikusabb és boldogabb életet élhetünk, s hozzájárulhatunk a világban jelenlévő szenvedések csökkentéséhez.

3 A buddhista közgazdaságtan eszméi

A thai buddhista szerzetes és filozófus Prayudh Payutto *Közép Út a piacgazdaság számára* című munkájában a gazdaság spirituális megközelítése mellett érvel.⁵ A buddhizmus tanításai alapján vizsgálja a gazdasági tevékenységeinket motiváló alapvető késztetéseinket.

A Buddha tanítása alapján az emberi lények a nemtudás állapotában születnek meg. A tudás hiánya az emberi élet problémáinak az elsődleges oka. A nemtudásból keletkező szenvedés neve *dukkha*. Az emberi lények a tudás és a bölcsesség irányítása nélkül csak a vágyaikat követik. A buddhizmusban ez a vak vágyakozás a *tanhá*.

4 Zsolnai – Kovács 2021.

5 Payutto 1994, 2010.

A *tanhá* jelentése sóvárgás, nagyravágyás, türelmetlenség és szomj. Az érzéshez kapcsolódva jön létre, és a nemtudásban gyökerezik. Bármikor, bármilyen érzetet tapasztalunk – mint például egy szép vagy csúnya látvány, egy kedves vagy bántó hang –, azt mindig egy kellemes, kellemetlen vagy semleges érzés követi. A *tanhá* ezzel összefüggésben jön létre. Ezek a reakciók automatikusak, nem kell hozzájuk semmiféle tudatos szándék, vagy bármilyen speciális tudás és megértés. Ha viszont egy tudatos reflexió szakítja meg, akkor a *tanhát* elcsíphetjük, és a folyamatot új mederbe terelhetjük.

A modern közgazdaságtan és a buddhizmus egyetért abban, hogy az emberek végtelen vágyakkal rendelkeznek. A buddhizmus szerint a vak és végtelen vágyaik hajszolása során az emberek nem látják tisztán, hogy valójában mi hasznos és mi ártalmas a számukra. Ha jó eredményt hoznak létre, az általában fő céljuk véletlen mellékterméke, de a legtöbb esetben elmondható, hogy a *tanhá* által vezérelt cselekvések negatívan befolyásolják az életminőséget.

A buddhizmus azt állítja, hogy az emberi lények rendelkeznek a fejlődésre való hajlammal. A buddhizmus amellet, hogy elfogadja az emberek dolgok iránti sóvárgásainak természetességét, felismeri a minőségi élet és a jól-lét iránti, az önmaguk tökéletesedésére és a jóságra irányuló vágyaikat is. A problémát a tudás megszerzésével oldhatjuk meg, mert az emberi fejlődés a tudás megvalósításától függ. A buddhizmusban ez a *pannyá*, vagyis a bölcsesség. Amikor a nemtudás helyét átveszi a bölcsesség, akkor lehetővé válik annak a megkülönböztetése, hogy valójában mi jó és mi nem az. A bölcsesség által a vágyaink arra fognak irányulni, ami ténylegesen jó önmagunk és mások számára is.

A buddhizmusban a valódi jól-létre irányuló vágy neve *cshanda*. A bölcsesség növekedésével a *cshanda* egyre dominánsabbá válik, miközben a *tanhá* vak sóvárgása veszt az erejéből. Önmagunk fejlesztése és a meditáció gyakorlása által egyre kevésbé a nemtudás és a *tanhá*, és mindinkább a bölcsesség és a *cshanda* irányítása alá kerülhetünk. Ennek eredménye a jobb életminőség, a minket körülvevő dolgokkal és lényekkel való gyümölcsöző kapcsolatok megvalósítása.

Buddhista nézőpontból a gazdasági tevékenységeknek a jó és nemes élet eszközeinek kell lenniük. A termelés, a fogyasztás és az összes többi gazdasági tevékenység csupán eszközök. A cél, amelyhez el kell vezetniük, a jól-lét egyéni, társadalmi és természeti szinten történő megvalósulása.

A fogyasztás a vágyak kielégítése. A buddhizmus kétféle fogyasztást különböztet meg, amelyeket „helyes” és „helytelen” jelzőkkel illet. A helyes fogyasztás a termékek és szolgáltatások iránti, jól-léthez kötődő vágyak kielégítése, amely határozott céllal és rendeltetéssel bír. A helytelen fogyasztás viszont a *tanhából* fakad; az örömteli érzésekkel kapcsolatos vágyra és az ego kielégülésére irányul.

A buddhizmus lényege a bölcsesség és a mértékletesség. Buddhista megközelítés szerint a gazdasági tevékenységeknek a jól-lét elérésére, nem pedig a vágyak maximális kielégítésére kell irányulniuk. Ha ezt megtesszük, akkor céljaink tisztákká, tevékenységeink pedig szabályozottakká válnak. A modern gazdasági gondolkodás növekvő fogyasztásra ösztönöz. A buddhista közgazdaságtan szerint a nem-fogyasztás is hozzájárulhat a jól-léthez. A buddhista szerzetesek naponta csak egyszer esznek, és igyekeznek egy olyan jól-lét megvalósítására, amely kevésbé is beéri. De a nem-fogyasztás is csupán egy eszköz. Ha az önmegtartóztatás nem vezet jól-léthez, akkor értelmetlen. A kérdés nem az, hogy fogyasszunk-e, hanem az, hogy fogyasztói választásaink vajon önmagunk fejlődéséhez vezetnek-e, vagy sem.

A termeléssel mindig együtt jár a pusztítás. A termelés csak akkor indokolható, ha a létrehozott dolgok értéke nagyobb, mint a termelés során megsemmisített dolgok értéke. Vannak esetek,

amikor jobb a termeléstől való tartózkodás. Ez mindenképpen igaz az olyan iparágakra, amelyek pusztítási célra termelnek. A fegyvergyárak esetében például a nem-termelés minden esetben jobb választás. Ahol a termelést a természeti erőforrások elpusztítása és a környezet lerombolása kíséri, a nem-termelés szintén jobb választás. Ahhoz, hogy választhassunk, különbséget kell tennünk a jól-létet fokozó, és az azt romboló termelési folyamatok között.

A buddhizmust sokan aszketikus vallásnak tartják, a Buddha azonban elutasította az önsanyargatást. Nincs példa arra, hogy a buddhista szent szövegek a világiakat a szegénységre biztatsák. Ezzel szemben sok passzus a vagyon helyes megszerzésére és felhalmozására buzdít. A vagyon akkor kifogásolható, ha tisztességtelen módon jutnak hozzá, ha birtokosát rabul ejti, illetve ha használatának eredményeként szenvedés keletkezik. A jó és dicsőretre méltó gazdag emberek helyes módon tesznek szert a vagyonukra, és a saját maguk és mások fejlődésére és boldogságára használják fel azt. A Buddha tanításai elismerik az anyagi javaknak a boldogság létrehozásában játszott szerepét. A buddhizmus azonban az emberi fejlődés megvalósítását tűzi ki célul, és ilyen szempontból a vagyon másodlagos jelentőséggel bír.

Az egyén számára a megélhetés (*livelihood*) célja az emberi léthez elengedhetetlen négy alapfeltétel megszerzése. Ezek az élelem, a ruházat, a lakhely és – az egészség megőrzését célzó - gyógyszer. E szükségletek kielégítése az alapja a magasabb célok megvalósításához szükséges törekvésnek. Bölcsen használva az anyagi javak segíthetnek a szenvedés enyhítésében, de bölcsesség nélkül csak fokozzák a szenvedést.

A buddhizmus tele van a „Középút”-ra, a helyes mennyiségre és a mértéktartásra vonatkozó tanításokkal. A mértéktartás a buddhista közgazdaságtan meghatározó sajátossága, amely az optimális mennyiség tudását jelenti, vagyis azt, amennyi „pontosan elegendő”. A buddhista közgazdaságtan a mértéktartó, bölcs, a jól-lét eléréséhez vezető fogyasztást preferálja.

A „nem-ártani önmagunknak” és a „nem ártani másoknak” olyan fontos etikai elvek, amelyeket a buddhizmusban az emberi cselekedetek vezérlő elveként használnak. Megjegyzendő, hogy a „mások” nem csak az emberekre vonatkozik, hanem minden élő lényre.

A meditáció buddhista gyakorlata fontos kapcsolatban áll a gazdasággal. A meditáció segít meglátni, hogy miképpen válik az etikus és etikátlan viselkedés az azokat motiváló tudati körülmények természetes következményévé. Meditáció segítségével rálátást nyerhetünk a motivációinkra. Élesíthetjük a tudatosságunkat, és megerősíthetjük a szabad akaratunkat, hogy amikor elérkezik a megélhetéssel és a fogyasztással összefüggő gazdasági döntések meghozatalának a pillanata, könnyebben ellenálljunk a félelem, a sóvárgás és az önérzetesség kényszerűségeinek, és helyettük inkább egy, a jól-létet megcélzó, erkölcsös utat válasszunk. Talán még ennél is fontosabb, hogy a meditációs gyakorlással lehetővé válik egy magasabb fajta boldogság megvalósítása, amely a belső békén és az anyagi dolgoktól való ragaszkodás-mentességen alapszik.

A thai közgazdász Apichai Puntasen *A buddhista közgazdaságtan szükségessége* című írásában a boldogságot a szenvedés ellentétéként határozza meg.⁶ Így - a hagyományos nyugati értelmezéssel szemben - a boldogság nem a gazdagságot, az élvezetet és a kielégülést foglalja magában, hanem a békét és a nyugalmat, szoros összhangban a Buddha tanításával.

A *szukha* - amit „jól-lét”-nek fordíthatunk - az alapszükségletek kielégítését, a szenvedés csökkenését, illetve a mások becsapása és a károkozás nélküli vagyonszerzés okozta meglepedést jelenti. A jól-lét első szintje a csökkenő szenvedés. A tárgyi vagyonszerzésből adódó, evilági, érzéki

6 Puntasen 2008, 2010.

örömökből táplálkozó boldogság a *kámaszukha*, amelynek létezését a buddhizmus is elfogadja. Mindemellett azonban létezik egy magasabb szintű jól-lét is, ami nem a vagyonszerzéshez köthető (*nirámiszaszukha*), és tartalmazza a megszabadulást, a szabadság üdvösségét (*vimuttiszukha*). A Buddha tanítása ezt a magasabb szintű jól-létet hirdeti.

Amíg a ma uralkodó főáramú közgazdaságtan a tökét tekinti a termelés legfőbb eszközének, addig a buddhista közgazdaságtan azt javasolja, hogy ugyanerre a célra a bölcsességet (*pannyá*) használjuk. A buddhista közgazdaságtan amellet érvel, hogy a jól-lét a bölcsesség megvalósításának az eredménye. Azok birtokolják a bölcsességet, akik a jelenségeket azok természete szerint értik meg.

A buddhizmus központi értékei, az éntelenség és az ebből fakadó együttérzés, amelyek együttműködéshez vezetnek a gazdasági élet területén. A Buddha tanítása szerint, miután az élőlények megszületnek, létezésükből adódóan nem lehetnek mentesek a szenvedéstől. Nincs értelme még több szenvedést okozni másoknak, mivel nincs biztosíték arra, hogy aki ezt teszi, ezáltal jobb helyzetbe kerül. Sokkal több értelme van együttérzőn viselkedni, és folyamatosan segíteni másokon, mert ezzel mindkét fél számára több esély van a nagyobb jól-lét elérésére.

A buddhista közgazdaságtan számára elsőbbséget élvez azok támogatása, akik nem kielégítő anyagi körülményeik miatt szenvedésben élnek. Akik magas szintű bölcsességgel rendelkeznek, csak annyi anyagi jószágot használnak fel, amennyivel a saját életüket fenntarthatják, és a felesleget odaadják a nélkülözőknek.

A buddhista közgazdaságtanban a termelés, a fogyasztás és az elosztás azt a célt szolgálja, hogy a végső jól-lét megvalósításához járuljon hozzá. Ezért mondhatjuk azt, hogy a buddhista közgazdaságtanban a gazdasági tevékenységek kívánatos módja a *pannyá* (bölcsesség) talaján áll.

Az angol közgazdász Colin Ash *Boldogság és közgazdaságtan* című tanulmánya azt mutatja be, hogy a boldogság problémája miként értelmeződik a kortárs nyugati közgazdaságtanban, és ez milyen kapcsolatban áll a buddhista tanításokkal.⁷

Az összes kutatási eredmény azt mutatja, hogy a jövedelem növekedése csak egy bizonyos szint eléréséig növeli a boldogságot. Egy nélkülöző ember vagy társadalom számára néhány dolláros többlet jövedelem növelheti a jólétet. Ha azonban az egy főre eső jövedelem eléri a 20 000 USD-t (2005-ös áron számolva), akkor a jövedelmi növekménynek már elenyésző hatása van az emberek boldogságára. E szint felett a megszerzett további jövedelemnek már csak csökkenő hozzájárulása van az egyén jólétéhez. Ennek okai az adaptációban és a társadalmi összehasonlítás jelenségében keresendők.

Az adaptáció jelensége abban áll, hogy az ember egyre kevésbé reagál az ingerek meglevő szintjére, azaz alkalmazkodik az adott körülményekhez. Egy hirtelen jövedelem-növekmény, például egy váratlan lottó nyeremény, azonnali hatásként megnöveli az egyén boldogságát. Azonban egy idő múlva a magasabb életszínvonalat immár megszokják és adottnak vesszik az emberek. A boldogságuk visszatér arra a szintre, ami korábban volt rájuk jellemző. Emelkedő életszínvonal mellett az emberek általában növelik az elvárásaikat és a céljaikat is. Ezért egyfajta taposómalomban találják magukat állandóan növekvő elvárásaik és ebből fakadó kielégületlenségük miatt.

A társadalmi összehasonlítás jelensége újabb csapdát állít a boldogság elérésének az útjába. Nem az önmagában vett jövedelem vagy fogyasztás számít az egyén megelégedettsége szempontjából, hanem annak a többiek jövedelméhez vagy fogyasztásához viszonyított nagysága. A fogyasztás alapvetően rivalizáló és gyakran fennhézajó jellegű. Lépést akarunk tartani a számunkra

7 Ash 2008, 2010.

fontos emberekkel, és gazdagságban meg akarjuk őket előzni. A rivalizálásból eredő „jövedelmi fegyverkezési hajszát” azonban nem vezet eredményre. A személy boldogságát – egy alapvető jövedelmi szint elérése után – a személyközi kapcsolatai minősége sokkal inkább meghatározza, mint a növekvő jövedelem vagy fogyasztás.

A társas kapcsolatok jellege és minősége sokkal maradandóbb hatással van a boldogságra, mint a jövedelem. Ez azért van így, mert ezen a téren az adaptáció nem működik. Az elvárások és a célok nem követik olyan mértékben a legfontosabb élet-események változásait, mint az anyagi feltételek esetében. Társas kapcsolataink megváltozásának a hatása sokkal alapvetőbb, mint az élvezeti stimulusok változása.

A személyes szabadság és a saját életfilozófia is fontos szerepet játszik a boldogság alakulásában. Az angol közgazdász Richard Layard arra a következtetésre jutott, hogy „a boldogságunk végül is belső énünkön és saját életfilozófiánkon múlik.”⁸ Az emberek boldogabbak, ha van önbecsülésük és nem hasonlítgatják magukat állandóan másokhoz, valamint ha képesek kontrollálni az érzelmi állapotukat.”

Számos pszichológiai kutatás bizonyította, hogy a materialista értékorientáció kielégületlenséghez vezet. Minél inkább hajszolják az emberek a pénzügyi sikereket, annál inkább elégedetlenek a munkájukkal és a családi életükkel. Sok vizsgálat azt is alátámasztja, hogy a vallásos hit pozitív hatással van az élettel való általános elégedettségre. A vallás nem csupán a túlvilági élet reményét adja az embereknek, de segíti őket abban is, hogy sikeresen megküzdjenek az olyan stressz-helyzetekkel, mint például a munkanélküliség vagy a válás. A vallási közösségek a társadalmi tőke fontos forrásai.

Buddhista nézőpontból a „mindig a legjobb”-ra törekvés értelmetlen. Bölcsebb dolog arra törekedni, ami „elég jó”. A kortárs pszichológia alátámasztja ennek a tételnek az igazságát. Tanulmányozták a maximalista és a „megelégedésre törekvő” (*satisfying*) emberek által elért boldogságot. Azt találták, hogy a legjobbra törekvés általában nagy csalódások forrása. A maximalistákat állandóan veszélyezteti az elszalasztott még jobb alternatívák miatti sajnálkozás. Minél több az alternatíva, annál nehezebb és költségesebb a választás. A gazdasági növekedés pedig egyre több és több alternatív lehetőséget kínál a számunkra, növelve ezzel az elrontott választás, a sajnálkozás és a frusztráció esélyét.

Colin Ash szerint a boldogság buddhista megközelítése egyetlen rövid mondatban összefoglalható: a szenvedés megszüntetése. Mivel a szenvedés belső és kondicionált jelenség, ezért a meditációnak központi jelentősége van a szenvedés leküzdésében. Egyszerű meditációs technikák segítségével lecsendesíthetjük az elménket és kiélelhetjük a figyelmünket. Az érzések és érzelmek, a vágyak és averziók, a kötődés, a pozicionálás és a ragaszkodás önmegfigyelése csökkenti ezek állandóságát és folytonosságát. A tudatosság-alapú meditáció gyakorlásával fokozatosan elengedjük a dolgokat, és megszabadulunk a múltbeli és a jövőbeni dolgokkal való káros összehasonlítástól. Még fontosabb, hogy a meditáció során megtapasztaljuk, hogy minden élményünk átmeneti, nem-kielégítő és én-nélküli. Ezek a tapasztalatok mintegy újírják életünk „operációs rendszerét”, megtisztítják világlátásunkat a súlyos kognitív hibáktól, és elvezethetnek a szenvedés megszüntetéséhez. Ezért a buddhizmus egyfajta negatív utilitarizmust képvisel.

Az amerikai közgazdász Joel C. Magnuson a tudatosság-alapú gazdasági mozgalom (*Mindful Economics Movement*) teoretikusa, aki a kapitalizmus közgazdaságtani problémáinak holisztikus, rendszerszintű vizsgálatán dolgozik. Az egészséges közösségi és szociális környezet kialakításá-

8 Layard 2005.

ban szerepet kap a Buddha tanítása, amely táptalajul szolgál az egyének helyes gondolataihoz és cselekedeteihez.

Magnuson megmutatja, hogy az emberek alternatív intézmények létrehozásával sokat tehetnek a rendszer jellemzőinek a megváltoztatásáért.⁹ Az ehhez vezető út helyi szinten kezdődik, ahol az egyének és a közösségek tudatosságuk segítségével kialakítanak olyan új intézményeket, amelyek az emberi és ökológiai jól-lét eléréséhez, és a rendszerjellemzők megváltozásához vezetnek.

A tudatosság-alapú (*mindful*) gazdaságban a háztartások és a vállalkozások a piacok hálózatán keresztül vannak összekapcsolva. A kapitalizmussal ellentétben azonban ez nem egy konfliktusoktól és szembenállásoktól terhes kapcsolat. Itt a közös értékek és a tulajdon, a munka és a fogyasztás alapvető integrációja hozza össze a résztvevőket. Képzelnünk el egy, a helyi közösségi vállalkozások – pénzügyi szövetkezetek – és a polgárok által demokratikusan irányított banki és monetáris rendszert. A tudatosságon alapuló gazdaság pénzügyi rendszere a közösség valós szükségleteit elégíti ki azáltal, hogy szolgáltatásokat nyújt a gazdasági fejlesztések, az otthonok, a projektek részére úgy, hogy közben biztosítja a stabilitást.

A kapitalizmus is elszórt modellként indult, és intézményi változtatások és adaptációk során fejlődött önálló gazdasági rendszerré. Tanulhatunk ebből a történelmi példából. A tudatosság-alapú gazdaság képes lehet a fejlődésre. Látjuk, amint lépésről-lépésre eltávolodik a növekedés-kényszer és a profit által vezérelt kapitalizmustól egy közösségi alapú, fenntartható rendszer megteremtésének az irányába. Ehhez tudatos intézményfejlesztésre van szükség. Az utópiákkal ellentétben, amelyek azt jelentik „sehol,” a lehetőségek itt vannak körülöttünk.

A University of California, Berkeley közgazdász professzora, Clair Brown a *Buddhista közgazdaságtan* című könyvében a klímaválság és a globális egyenlőtlenségre adott lehetséges buddhista válaszokkal foglalkozik. Azt javasolja, hogy a fogyasztás-orientáció meghaladása esetén az emberek együttérzés alapú összekapcsoltsága és a természettel való harmónia megvalósítható.¹⁰

Clair Brown bírálja a piaci közgazdaságtant, amelyben az egyén jól-létét azonosítják az általa birtokolt jövedelemmel, és egy ország fejlettségét az általa termelt össz-jövedelemmel mérik. Szerinte a gazdaság működésének a legfőbb célja az emberek és a természet szenvedéseinek a minimalizálása. Ezért a gazdasági fejlettséget nem a GDP-vel, az össznemzeti termékkel kell mérni, hanem az emberek aggregált jól-létével és a természeti ökoszisztémák egészségével.

Clair Brown szerint a lények összekapcsoltsága (*interdependence*) három szinten jelenik meg a buddhista közgazdaságtanban. (1) Az erőforrások felhasználásának az összes ember életminőségének a javítását kell szolgálnia. (2) A természeti lények és a természet egészének a javát bele kell foglalni minden gazdasági tevékenységbe. (3) A lények szenvedései iránti együttérzésnek lokálisnak és globálisnak is kell lenni. Ezek teljesítésében a kormányzatokra döntő felelősség hárul.

A buddhista közgazdaságtan szorgalmazza a gazdasági működés radikális dekarbonizálását és a túlfogyasztás megszüntetését. Az emberiség közös jól-léte megköveteli, hogy a gazdag országok polgárai egyszerűbb és fenntartható életmódra terjenek át, biztosítva ezzel, hogy a szegény országok polgárai komfortosabb életet élhessenek a természet pusztítása nélkül. Olyan gazdasági politikákra van szükség, amelyek magukban foglalják a pusztító, környezetkárosító tevékenységek súlyos megadóztatását, a fenntartható, „zöld” termelési módok támogatását és az emberek számára a megélhetést biztosító bérek (*living wages*) kifizetését.

9 Magnuson 2008, 2009.

10 Brown 2017.

4 Buddhista gazdasági stratégia

A buddhista közgazdaságtant cselekvés-orientált megközelítésben egyfajta probléma-megoldó stratégiaként foghatjuk fel, amely a boldogsághoz, a belső békéhez és az ökológiai fenntarthatósághoz jelöl ki utakat a gazdasági cselekvők számára.¹¹

A nyugati közgazdaságtan a profit-maximalizáló gazdasági viselkedést támogatja. Ezzel szemben a buddhista közgazdaságtan a szenvedés csökkentését javasolja alternatív alapelvként. A buddhista gazdasági cselekvés akkor igazolható, ha az nem növeli, hanem csökkenti az összes érintett lény szenvedését. Technikai értelemben a szenvedés-csökkentés elvét úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a gazdálkodásnak nem a nyereségek növelésére, hanem a veszteségek (a társadalmi és ökológiai károk) csökkentésére kell irányulnia. Ennek a törekvésnek a létjogosultságát a döntépszichológia felfedezései is alátámasztják. Mivel az emberek – és más érző lények – alapvetően veszteség-érzékenyek, ezért nagyon is értelmes törekvés a ténylegesen létező negatív hatások csökkentésével foglalkozni, a feltételezett pozitív hatások hajszolása helyett.¹²

A buddhista közgazdaságtan azt állítja, hogy – meditáció, önreflexió, önszugesztio és hasonló technikák segítségével – az emberek megváltoztathatják saját preferencia-rendszerüket. Meditáljunk, és ezáltal csökkentsük a fogyasztás iránti vágyainkat és növeljük a meglévő javakkal való megelégedettségünket, és dolgozzunk, hogy előteremtsük a valóban szükséges javakat. Közgazdász nyelven ez azt jelenti, hogy a munka határ-termelékenysége legyen egyenlő a meditáció határ-hasznával.¹³

Az erőszakmentesség (*ahimszá*) a buddhizmus vezérlő értéke a társadalmi problémák megoldása során. Azt jelenti, hogy egy cselekvés nem okozhat kárt sem a cselekvőknek, sem pedig a cselekvésben érintetteknek. A közösségi gazdaság modelljei jól példázzák az erőszakmentes gazdaságszervezést.¹⁴ A közösségi gazdaság lényege, hogy a termelők és a fogyasztók szövetkeznek arra, hogy mindkettőjük szükségleteit a lehető legalacsonyabb költséggel és minimális kockázattal lehessen kielégíteni. A közösség által támogatott mezőgazdaság (*community supported agriculture*) az egyik legismertebb ilyen modell. Fogyasztók egy csoportja megállapodik egy ökológiai gazdálkodást folytató termelővel a terményei folyamatos megvásárlására. A termelési döntésekbe a fogyasztók is beleszólhatnak. Közös, hosszú távú, fenntartható stratégiában gondolkoznak, amely piacatlanítja az élelmiszertermelést és a földhasználatot, és elutasítja a monokultúrát és a vegyszerek használatát.¹⁵

A buddhista közgazdaságtan az érintettek jól-létével kapcsolatos valódi törődést szorgalmazza. Ez előnyökkel jár a felelős vállalatok számára: az opportunista viselkedési mód csökkenthető a vállalkozáson belül, a jó minőségű alkalmazottak rekrutációja könnyebbé válik, az alkalmazottak elkötelezettsége megerősíthető, a fogyasztók lojalitása és ragaszkodása megnyerhető, valamint kialakíthatók bizalom alapuló kapcsolatok a beszállítókkal és más partnerekkel.¹⁶

A nagylelkűség, azaz mások önzetlen szolgálata működőképes lehet a gazdaságban, mert az emberek egyfajta „*Homo reciprocans*”-ként viselkednek, azaz hajlamosak viszonzni azt, amit másoktól kapnak.¹⁷

11 Zsolnai 2009, 2010, 2011.

12 Kahneman – Tversky 1979, Tversky – Kahneman 1992.

13 Kolm 1985.

14 Douthwaite 1996.

15 Podmaniczky – Zsolnai 2010.

16 Frank 2004.

17 Bowles 2004.

A buddhista közgazdaságtan egy minimalizáló gondolkodásmódot képvisel, amely szerint minimalizálni kell a szenvedést, a vágyakat, az erőszakot, a létezők instrumentális használatát és az önérdeteket. A „kicsi szép” és a „kevesebb – több” szlogenek jól ragadják meg a buddhista közgazdaságtan alapállását. Olyan stratégiáról van szó, amely úgy kíván megélhetést teremteni az emberek számára, hogy közben csökkenti az emberi és nem-emberi lények szenvedését – a vágyak megregulázása, az erőszak elutasítása, a valódi törődés és a nagylelkűség gyakorlása által.

Hivatkozások

- Ash, Colin. 2008. „Happiness and economics: A Buddhist perspective.” *Society and Economy* 29(2): 201–222. <https://doi.org/10.1556/SocEc.29.2007.2.5>
- Ash, Colin. 2010. „Boldogság és közgazdaságtan.” In: Zsolnai László (szerk.) *Boldogság és gazdaság. A buddhista közgazdaságtan eszméi*. Budapest: Typotex: 143-161.
- Bouckaert, Luk – Opdebeeck, Hendrik – Zsolnai, László (eds.) 2008. *Frugality: Rebalancing Material and Spiritual Values in Economic Life*. Oxford: Peter Lang Academic Publishers.
- Bowles, Samuel. 2004. *Microeconomics. Behavior, Institutions, and Evolution*. Princeton–Oxford: Russell Sage Foundation, New York and Princeton University Press.
- Brown, Clair 2017. *Buddhist Economics: An Enlightened Approach to the Dismal Science*. New York: Bloomsbury Press.
- Douthwaite, Richard. 1996. *Short Circuit. Strengthening Local Economics for Security in an Unstable World*. Dublin: The Lilliput Press.
- Frank, Robert. 2004. *What Price the Moral High Ground? Ethical Dilemmas in Competitive Environments*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Global Footprint Network 2020: <https://www.footprintnetwork.org/> (2020. 09. 29.)
- Kahneman, Daniel – Tversky, Amos 1979. „Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk.” *Econometrica* 47(2): 263–291. DOI: <http://www.jstor.org/stable/1914185> <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kolm, Serge-Christoph. 1985. „The Buddhist theory of “no-self.”” In: Elster, J. (ed.) *The Multiple Self*. Cambridge: Cambridge University Press: 233–265.
- Layard, Richard. 2005. *Happiness. Lessons from a New Science*. London: Penguin Books.
- Magnuson, Joel. 2008. „Pathways to a mindful economy.” *Society and Economy* 29(2): 253–284. <https://doi.org/10.1556/SocEc.29.2007.2.8>
- Magnuson, Joel. 2010. „Utak egy tudatosság alapú gazdasághoz.” In: Zsolnai László (szerk.) *Boldogság és gazdaság. A buddhista közgazdaságtan eszméi*. Budapest: Typotex: 163-200.
- Payutto, Prayudh. 1994. *Buddhist Economics: A middle way for the market place*. Bangkok: Buddhadhamma Foundation.
- Payutto, Prayudh. 2010. „Közép Út a piacgazdaság számára.” In: Zsolnai László (szerk.) *Boldogság és gazdaság. A buddhista közgazdaságtan eszméi*. Budapest: Typotex. 41-116.
- Podmaniczky, László – Zsolnai, László 2010. „Community Supported Agriculture.” In: Antonio Tencati – László Zsolnai (eds.) *The Collaborative Enterprise: Creating Values for a Sustainable World*. Oxford: Peter Lang: 137-150.

- Puntasen, Apichai. 2008. „Buddhist economics as a new paradigm towards happiness.” *Society and Economy* 29(2): 181–200. <https://doi.org/10.1556/SocEc.29.2007.2.4>
- Puntasen, Apichai. 2010. „A buddhista közgazdaságtan szükségessége.” In: Zsolnai László (szerk.) *Boldogság és gazdaság. A buddhista közgazdaságtan eszméi*. Budapest: Typotex: 117-141.
- Schumacher, Ernst Friedrich. 1973. *Small is beautiful*. London: Abacus.
- Schumacher, Ernst Friedrich. 1991. *A kicsi szép*. Budapest: KJK.
- Tversky, Amos – Kahneman, Daniel. 1992. „Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty.” *Journal of Risk and Uncertainty* 5: 297–323. <https://doi.org/10.1007/BF00122574>
- Zsolnai, László. 2009. „Buddhista közgazdaságtan.” *Keréknymok* 2009/Nyár: 16-23.
- Zsolnai, László. 2010. „Buddhista gazdasági stratégia.” In: Zsolnai László (szerk.) *Boldogság és gazdaság. A buddhista közgazdaságtan eszméi*. Budapest: Typotex: 201-210.
- Zsolnai, László (ed.) 2011. *Ethical Principles and Economic Transformation: A Buddhist Approach*. New York: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-90-481-9310-3>
- Zsolnai László. 2015. „Az öko-mértékletesség paradigmája.” *Egyházfórum* 2015/3: 15-19.
- Zsolnai, László – Kovács, Gábor. 2021. „Buddhist Values for Creating Mindful Markets.” *Journal of Management, Spirituality & Religion* 18(5): 57-70. <https://doi.org/10.51327/UGEH7597>
- Zsolnai László. 2022. „Buddhista közgazdaságtan.” In: Zsolnai László–Kovács Gábor – Ócsai András (szerk.) *Gazdaság és vallás. A gazdasági spiritualitás innovatív modelljei*. Budapest: Corvinus: 197-208.